

УДК 17.023.36:821.161.2

ББК 87.3 (4 Укр)

ПРОГНОСТИЧНІ ІДЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

М. Ю. Голянич

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-15; E-mail kf@pu.if.ua*

У статті розглянуто основні ідеї Т. Г. Шевченка щодо майбутнього людини, України, людських спільнот та окремих сфер суспільного життя.

Ключові слова: *прогностична ідея, майбутнє, свобода, вільна людина, ідеальна спільність.*

Шевченкознавство в усіх формах та напрямках (кількість опублікованих праць про Т. Г. Шевченка перевищила обсяг його власного творіння) засвідчує невичерпну глибину Шевченкового духу, його вплив на українськість українства й джерело натхнення для його послідовників та є водночас феноменальним виявом пророчої долі геніального мислителя. Вітчизняне шевченкознавство можна назвати «внутрішнім оком українського народу», вираженням самосвідомості українців. Має рацію Олесь Гончар, стверджуючи, що через «...литво мистецьких узагальнень та «індивідуальних переживань» Тараса Шевченка «сам народ упізнав свою душу, прочитав свою історію, прозирнув у своє майбутнє» [15, с. 19].

На всіх історичних етапах переважна більшість шевченкознавців за всієї різноманітності їх позицій відзначала пророчість думок Тараса Григоровича. Його сучасник П. Куліш ще у 1846 р. писав: «Пророчі ноти національної кобзи Шевченка були пророчим плачем і пророчим вживанням кобзаря кобзарів українських. Сам Шевченко зробився не тим, яким я покинув його, їдучи з України... Це вже не був кобзар, а національний пророк» [10, с. 263]. Пророком «своєї хати і своєї мудрості» назвав Шевченка М. Драгоманов, критично оцінивши зміну ставлення П. Куліша до творчості поета в 1875–1877 рр. та обережність, навіть переляк М. Костомарова від прочитаних Шевченком ще не надрукованих віршів, якими поетова муза «роздирала завісу народного життя», бо «поезія завжди йде вперед, завжди наважується на сміливу справу; за її слідами йдуть історія, наука й практична праця». М. Драгоманов писав: «Мужик Шевченко стояв попереду вивчених приятелів слов'янофілів, і гарячою громадською думкою, й таким же українством», бо «приїхав на Україну з Петербургу з готовими думками про волю України од московських царів» [3, с. 348, 349].

Проте волелюбна спрямованість думок не «викресала» у Шевченка, як вважав М. Драгоманов, «провідної ідеї про реальні шляхи впо-

рядкування долі українського народу, а лише обмежилась в «противу-царських» віршах біблійського звучання і визволення з кріпацтва мільйонів «мужиків». Шевченко не звертав уваги на господарські справи, хоча визнавав землю «громадською власністю», не мав «ясної думки про поступ в історії, бо її не могло бути в чоловіка, який думкою стояв на церковному ґрунті, не мав європейської науки й знав тільки російське життя часів Миколи І», – писав М. Драгоманов [3, с. 379, 382]. Він під кутом зору європейського соціалізму пояснював суспільними умовами обмеженість можливостей Шевченка, котрий «був майже один такий» і «зоставсь чоловіком, який мав добрі громадські бажання, часами мав повстанські мрії», а все-таки не став ні «політично-соціальним, ні, ще менше, революційним діячем», бо «українському патріотові, коли він безперервно не оглядався на Європу і у будучі часи, нічого не зоставалось, як вперти свої очі назад у XVII ст. та в селянство, яке майже одно тільки й зосталось українським» [3, с. 382, 418].

Драгоманівська логічно обґрунтована, але політично заангажована оцінка постаті Шевченка майже не враховувала те, що романтичне зацікавлення поета минулим поєднувалося з реалістичними підходами до змалювання тогочасного життя та сподіваннями на майбутнє. Саме на цьому наголошував І. Франко, вказуючи, що у Шевченкових «величних словах жила мрія про волю», а його ідеалом була «вільна Україна» «без раба і пана» [11, с. 183].

І. Франко відзначав спрямованість у майбутнє Шевченкових ідеалів, назвавши поета «володарем душ і керманичем поколінь». Шевченко відчував «по-своєму» «дуже живо» болючі суспільно-політичні питання про «можність добитися нам повного права в своїй хаті і повної національної єдності», – писав І. Франко. – «...Те своє почуття він вилив у словах, які й досі мусять оживлювати кожного з нас, що мостимо мости від сумної теперішності до далекого, незвідного берега будущини...» [12, с. 384]. І. Франко підкреслив: «Шевченко ognяними фарбами малює нам ті моменти будущої кризи, коли самосвідомість довго давленого народу прокинеться і ригне полум'ям поперед усього на виродів, синів України, що нетямущими руками помагали матір катувати... Не забуваймо, що у всіх частях нашої вітчизни безтемна та безсовісна політика пануючих верств ... систематично пре наш народ до бідності, темноти, упосліджує його і в вимірі прав та справедливості, опустошує його землю, занедбує його культуру, гонить його з віковичних батьківських гнізд, а часто фантастичними планами чужонародної колонізації немов самохіть прискорює національні та суспільні катастрофи. Радо припускаю, що Шевченко, якого велике серце здібне було відчувати всі великі нещастя українців минувшини ...не предвиджував тих новочасних, маккіавелівських способів політичного та національного гніту, що не раз виступають навіть під плащиком далекогозорого економізму та лібералізму. Але навчений досвідом віків і морем пролитої крові, Шевченко добре знав, що такі речі, як свободу людини і національності, як національну самостійність та повноправність не достається просто з рук

божих...», «...відчував усією душею, що боротьба за звільнення української нації буде важка» [12, с. 384, 385–386]. При цьому І. Франко слушно наголосив на Шевченковому передбаченні, що і «будущина українського народу криє в своїм лоні якісь великі важкі катастрофи» через «брак проводу», «брак щирості і безкорисного віддання себе для тої справи», через «велику силу безтямності та духової несаможитливості громади», яку «безмірно трудно» зібрати до «такої важкої роботи, як боротьба за права народні». Тому «одинокість у праці й терпінні більше ніж вид ворожої сили гнітила душу Шевченкову», – відзначив І. Франко [12, с. 386]. Він, реально оцінюючи пророчість Шевченка («...не можемо знати, чи справдиться Шевченкове слово; чи великий поет силою свого чуття здужав відгадати велику загадку нашої будущини»), закликав сповнити найперший Шевченків заповіт: «Свою Україну любіть! /Любіть її во врем'я люте, /В остатню скорбную минуту /За неї душу положіть» і підкреслював, що в цих заповідях «мусимо твердо і ясно бачити, що тільки в них наш рятунок, тільки в них наша будущина» [12, с. 387, 391]. Таким чином, І. Франко вказував не тільки на прогностичність ідей Т. Шевченка, але й на ціннісні виміри його впливу на майбутнє українського народу.

Згаданий І. Франком «культ Шевченка» переосмислювали шевченкознавці у XX ст. Визнавши, що «Шевченко є найбільшим живим авторитетом сучасного українства», вказавши, що «у конфронтації з ним не витримає пронизливого блиску його пророчого погляду ніяка ворожа велич...», український філософ Ю. Вассиян критично аналізує «століття Шевченка», коли «індивідуальність національного пророка зводиться до рівня пересіченості й шаблону...», коли «заялозили образ поета товстою паволокою відпустового, ярмаркового «лобзанія». Ю. Вассиян констатував: «...розміняний, затомізований причинкарями, зінтерпретований на прокрустовім ложі політичних і соціальних ідеологій – Шевченко утратив поривний чар безпосередньої особовості, який вимагає перспективи...» [1, с. 277]. Шевченко з'явився як «надзвичайний вислів історичної долі», він «гарячим гейзером пробивається з моря українського буття», оформлюється творчо «зривами надхнених слів і покликів», «гарячими візіями, що притягають минуле в сучасність, або вгадують майбутнє», – писав Ю. Вассиян [1, с. 282]. На його думку, Україна є головною темою для Шевченка і «абсолютний предмет його творчої уваги», вона «лежить далеко в суб'єктивістичній глибині української істоти, що в такій перспективістичній віддалі зникає, розпливається для зовнішнього глядача»; не може глибше зацікавити європейського читача [1, с. 285–286]. Тому з Україною, передусім, з українською природою пов'язані різнірідні теми, «драма блискучої минувщини», «поетова сучасність» і «будучність, що палає в огні воскресних візій...» [1, с. 284], – акцентував Ю. Вассиян на україноцентричності Шевченкових передбачень.

По-іншому, через призму антропоцентризму оцінив творчість Т.Шевченка відомий історик української філософії Д. Чижевський, на-

голошуючи на його ідеях людської свободи, на «поставлення людини в центрі цілого буття», на «зацікавлення минулим, в якому вбачав щось... актуальне» [14, с. 167, 169], але оминувши Шевченкове трактування боротьби за звільнення людини та України.

Висловлені Т. Шевченком думки про майбутнє однобоко оцінювали радянські автори, вважаючи важливою рисою його суспільно-політичної концепції ідею «братерської єдності й творення сім'ї великої, вільної, нової пригноблених народів Росії, всіх “язиків”... і особливо єднання з російським народом – основною силою в боротьбі проти спільного ворога – царизму і кріпацтва», що закликає «вигострить сокиру», «пророкує народну помсту» панівним класам, а його «слов'янські ідеї ... визвольної боротьби слов'янських народів пройняті оптимізмом і великою вірою в їх славне майбутнє» [5, с. 90, 89, 88]. Таким підходом заперечувалися оцінки тих дослідників, які з позицій українського романтизму пояснювали Шевченкові погляди на ідеалізовану минувшину та біблійно пророковану прийдешність.

Пророчим ідеям Т. Шевченка приділили найбільше уваги шевченкознавці, які розглядають творчість поета в руслі міфологічності. Так, Г. Грабович у концептуальному дослідженні зробив висновок: «З міфічним кодом пов'язане також ставлення Шевченка до свого ширшого поетичного покликання, до його пророчної місії» [2, с. 209]. Визнавши, що «у сучасному європейському контексті Шевченко залишається цілком унікальним, справді єдиним у своєму роді», – Г. Грабович наголосив: «Це мученик і пророк, що живе життям народу й лише для народу. ... поет став продуктом і героєм свого власного міфа» [2, с. 4, 19]. В окремих творах, на думку Г. Грабовича, Шевченко найпосплідовніше розробляє тему втрати свободи в минулому і через минуле моделює прийдешнє, а «ментальна настроєність поета на майбутнє, певність у виробленні власного цілісного уявлення про нього засвідчує не раціональну чи історичну, а міфологічну думку» [2, с. 48]. Міф як багатолінійна оповідь має завжди відношення до «творення», і Шевченків міф залишається його індивідуальним витвором. Для нього характерною рисою називає Г. Грабович синхронність, що руйнує часові межі, бо перед внутрішнім «взором» поета стираються і навіть зникають відмінності між минулим, теперішнім і майбутнім. «У Шевченковому міфі, – підкреслив Г. Грабович, – Україна зовсім не місце, не територія чи країна, вона стан буття, чи, якщо точніше, екзистенціальна категорія в теперішньому часі, а в майбутньому, після свого остаточного перетворення, – форма ідеального існування» [2, с. 67].

Ідеальна спільність втілюється Шевченком в образі козацтва, нації, сім'ї, в райському стані буття. Цей ідеальний стан втілений як у минулому, так і в майбутньому. «З майбутнім пов'язаний центральний предмет Шевченкової поезії, – відзначив Г. Грабович, – наголошуючи, що спрямованість поета у майбутнє не викликає сумніву, що його сприйняття України найбільше фокусується на майбутньому [2, с. 134]. При цьому Г. Грабович критикує радянських дослідників, які Шевчен-

кове розуміння майбутнього видавали «за революційну програму» перетворення суспільства, а також називає помилковою «спрощену формулу Шевченкового погляду на майбутнє», яка зводиться до націоналістичного бачення процесу відродження Української держави. «Шевченко далекий від ідей національної держави. В рамках ідеальних часових вимірів (далекого минулого й майбутнього) українське життя визначається як ідеальна спільність. У термінах уявного космосу поета воно знаходить своє вираження в проповіді «золотого віку», – пише Г. Грабович. Він вважає, що в ідеї «золотого віку» виражена найглибша мрія про новий суспільний лад, який Шевченко сприймав як сакральну будову. Поет обрав роль пророка, виступав «глашатаєм ідеальної спільності», яка буде встановлена самим Богом, тому Шевченко є одночасно носієм міфу, міфотворцем і продуктом власного міфу, бо «його ідеальний образ України зливається з образом ідеального людства», а майбутнє – це фінальне перетворення, остаточне звільнення й утвердження свободи, рівності і загальнолюдської моралі [2, с. 153, 160, 163].

Інші автори, вбачаючи у Шевченкові міфотворця, наголошують на його пророцтвах щодо України. Відома серед фундаторів «філософського шевченкознавства» О. Забужко акцентує увагу на націотворчому спрямуванні Шевченкових пророчих ідей: «З давньоюдейськими пророками ... українського «Кобзаря» єднає насамперед усвідомлена програма націотворчисті» і дає надважливий для сучасного українства прогностичний висновок: «Яким чином “спрацює” його “програма” в новому тисячолітті – залежить, не в останню чергу, від того, якою мірою, він буде нами пізнаний і опанований» [4, с. 118, 146].

Сучасний дослідник Є. Нахлік вважає, що в рамках біблійно-християнського світобачення Т. Шевченко «не так історіософ, як міфотворець». Поетичні роздуми про майбутнє України відбивали переважно народні та романтичні ідеали, зводились до окремих історіософських суджень про неминуче торжество правди, до «узагальнених сентенцій та пророцтв», бо «Шевченко у своєму поетичному прозріванні майбутнього суспільства гуманізму, правди й волі більше спирався на книги старозавітних пророків», – пояснює Є. Нахлік [8, с. 67, 72].

Навпаки, заперечуючи міфологізацію творчості Т. Шевченка, Б. Романенчук наполягає на реалістичній і неупередженій оцінці Шевченка, який «підноситься на вершини людського духу та людського змагання за універсальні правди й основні ідеї людського співжиття». «Шевченко не був, – пише Б. Романенчук, – ні філософом, ні істориком, ні соціологом чи іншим теоретиком, а тим більше не був міфотворцем, лише був поетом, що цікавився різними питаннями – філософськими, політичними й іншими і своєю поетичною інтуїцією відчував і, безсумнівно, розумів, що можливості мирного і гармонійного співжиття людей і спільнот можна знайти у поєднанні трьох універсальних ідей та в практичному стосуванні їх принципів у реальному житті» [9, с. 80]. Цими Шевченковими ідеями називає автор ідеї християнізму, демократизму і націоналізму, тобто вважає народ-націю найприроднішим, найліп-

шою формою організації людства. Б. Романенчук стверджує: «Вся Шевченкова творчість, як і його власне життя, пройняті цими ідеями...», тому «він уявляв собі життя свого народу та інших народів не інакше як у руслі цих ідей... Справедливий лад у житті може постати тільки тоді, коли ...мирно будуть розвиватися міжнаціональні взаємини, коли один народ шануватиме і буде респектувати та визнавати рівні права за іншими народами-націями, бо правдиві демократичні засади дають можливості гармонійного співжиття всередині кожної національної спільноти, в якій усі члени мають однакові права і привілеї і повну свободу розвитку як до власного, так і загального добра всієї спільноти» [9, с. 81]. За наявності різних теорій Шевченкову «концепцію людського співжиття» дослідник називає єдиною і першою, в якій поет «інтуїтивно шукав розв'язки цього питання» на основі віри в Божу справедливість [9, с. 82]. Авторське сподівання, що весь культурний світ почне шукати ідеї, яких сьогодні бракує, і знайде їх у Шевченка, містить високу оцінку Шевченкового доробку, спрямованого в майбутнє.

Із перспективи поєднання національних і загальнолюдських цінностей характеризував поета як «провісника вільного духа» з його закликами «Борітеся – поборете!» український філософ М. Шлемкевич, котрий підкреслював, що «нова людина, нове суспільство, сперті на знання і справедливість – ідеал Шевченка і шевченківської людини», яка «відверталася від отупіння в достатку» і осередком світогляду якої стане наука, головним рушієм – розум [19, с. 21].

Висловлені багатьма шевченкознавцями положення про роздуми Т. Г. Шевченка щодо майбутнього зафіксували і засвідчують прогностичне спрямування його творчості й діяльності. Однак проблема прогностичності висловлених ним ідей заслуговує глибшого вивчення, оскільки кожен з авторів лише дотично до своєї теми дослідження висвітлював окремі аспекти Шевченкових передбачень, здебільшого трактуючи їх у руслі міфічного чи релігійного пророцтва. Оскільки в публікаціях стосовно Т. Шевченка часто вживаються терміни «пророцтво», «пророк», «пророчі думки», (без урахування їх смислу у конкретному контексті), то, розмежовуючи пророцтво за релігійними уявленнями як здійснення Божих одкровенень, вияв Божественної волі і пророкування як передбачення того, що відбудеться на основі набутих знань, життєвого досвіду і не ототожнюючи ідеї пророчі (властиві пророкові, віщуну, або ознаки прозорливої думки, що має справдитись) та ідеї прогностичні (пов'язані з прогнозом як обґрунтованим судженням, сукупністю знань про майбутнє на основі глибокого розуміння процесів змін у зіставленні з емпіричними даними про наявний стан або як узагальнене, науково обґрунтоване знання про сучасні тенденції та закономірності розвитку процесів, що здійснюватимуться в майбутньому), варто відзначити, що в Шевченкових поетичних образах, на нашу думку, більше пророчих, ніж прогностичних ідей. Прогностичні ж ідеї Т. Шевченко висловлював завдяки своєму проникливому розумові, творчому уявленню, життєвій мудрості, геніальному дарові осягнення сутності процесів, інтуїтивного

уловлювання початку змін і тенденцій їх подальших виявів. Його прогностичні ідеї не були науково обґрунтованими, а виражались як ідеальні моделі віддаленого майбутнього або конкретизувалися передбаченнями майбутніх подій, явищ, процесів на короткому проміжку від минулого й теперішнього стану. Адже ще І. Франко назвав Т. Шевченка «володарем духа», «самоуком», який указав «нові, світлі й вільні шляхи» книжним ученим. І. Франко дав глибоке пояснення феномену передбачення критичним розумом на основі досвіду, детального вивчення фактів, їх порівняння і пояснення того, які ідеали лежать у межах можливого, до яких відносив ідеал політичної самостійності й розвою української нації. Зневіра в цьому національному ідеалі відсувала межі його можливого здійснення. Якщо ідеал «попихає людей, – писав І. Франко, – до відкрить, пошукувань, надсильної праці, служби, спілок і т. д. ... а ще більше значіння має ідеал у сфері суспільного і політичного життя» [13, с. 284].

Т. Шевченкові якраз і був притаманний талант передбачення, що виражався в ідеалах «вільної людини», «нової сім'ї», «ідеальної спільності», «оновленої землі», «веселого села», «правди» і розвивався на глибокій вірі в майбутнє, коли буде «Моя Україна широка» країною, «повитою красою».

Аналіз змісту Шевченкових художніх творів, «Щоденника», епістолярної спадщини дає підставу виокремити ту частину доробку, де в якійсь формі безпосередньо або опосередковано виражені думки стосовно майбутнього. Про спрямованість Шевченкових поглядів у майбутнє може свідчити навіть факт переваги за частотою слововживань в поезіях лексем із значенням «буде», «грядущее» (всього 303) порівняно з «було», «давно» (267 випадків), що зафіксували автори ґрунтовної і, безсумнівно, корисної для сучасного шевченкознавства чотири томної праці «Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка» [7, с. 134–141; 363; 371–372].

Важливо наголосити, що Т. Шевченко проектував найголовнішу ідею у своїй творчості – ідею свободи в майбутнє не тільки в часовому вимірі: «минуле – теперішнє – майбутнє», але й в онтологічному аспекті як «майбуття», те, що «має бути», «буття прийдешне правдиве», як доля, «буття вільної людини». Реалістичним зображенням злиднів і страждань знедолених він засуджував неволю, кріпацтво, деспотизм, царизм, панську сваволу, виражав негативне ставлення до цих аномальних явищ, до всіх проявів антигуманних взаємин у минулому й теперішньому стані суспільства, що має змінитися в майбутньому, бо все «йде, все минає» в безкрайньому світі.

Безперервний всесвітній коловорот Шевченко вважав закономірним і передбачуваним: «А сонечко встане, як перше вставало, / І зорі червоні, як перше пили, / Попливуть і потім...» [16, с. 91]. Поет змальовував земну природу гармонійною, красивою: «...вся країна / Повита красою, / Споконвіку вмивається, / Сонце зустрічає. / І нема тому почину / І краю немає» [15, с. 240]. Образ природи охоплює просторово і «сині го-

ри» Кавказу, Грецію та Італію, Урал і «неозорі степи» Оренбурзького краю, «блідо-рожеву рівнину» Каракумів і «срібlistу Сир-Дар'ю», золотоносне Сан-Франциско й живописні береги Волги, а найчастіше поет ототожнює природу з Україною, де «Тече вода із-за гаю /Та попід горою, /Хлюпошуться качаточка /Помеж осокою» [16, с. 367].

У безкрайї природі людина як атом, що гармоніює з природою: «Садок вишневий коло хати, /Хрущі над вишнями гудуть, /Плугатарі з плугами йдуть, /Співають ідучи дівчата, /А матері вечерять ждуть». Поет оспівує гармонійний стан єдності людини з природою: «...І сонце гляне – рай, та й годі /» [16, с. 14; 15, с. 46]. Водночас Т. Шевченко не ідеалізував природу, а вказував на реальні зміни й невлімові природні закони зникнення, вмирання: «Тне косар, не спочиває /Й ні на кого не вважає, /Хоч і не проси... /Не мине й царя / І мене не мине...» [16, с. 16–17]. Цим законам підпорядковані всі, тому поет, усвідомлюючи кінечність людського життя, висловлює хоч і песимістичне, але реальне передбачення: коли приходить час «спочивать», то треба «заходиться ристувать /Вози в далеку дорогу, /На той світ, друже мій, до Бога» [16, с. 373].

Природні зміни відбуваються поступово через витіснення старих форм життя новими. «Минуло все, та не пропало, /Остались шашелі: гризуть, /Жеруть і тлять старого дуба... /А од коріння тихо, любо /Зелені парості ростуть. /І виростуть, і без сокири, /Аж зареве та загуде», – зробив Шевченко важливий висновок стосовно майбутніх процесів змін у природі, що не потребує втручання людини штучним знаряддям. Такий висновок містить прогностичну ідею необхідності погодження людської поведінки із законами еволюції природи, тобто співвідносної діяльності всього людства в гармонії з природою. Порушення такої гармонії призводить до негативних наслідків у людському бутті. Життя людей могло б бути «раєм на землі», а в дійсності воно спотворене самими ж людьми. Яскравими образами Т. Шевченко змалював картину світу, де «долі немає», люди людям лихо діють – «Того в'яжуть, того ріжуть, /Той сам себе губить...» [15, с. 55], і закликав схаменутись усім «Адамовим дітям»: «Молітесь Богові одному, – Молітесь правді на землі» [16, с. 253]. Поет провіщав: «І буде варт на світі жить, /Як матимеш кого любить... /Любов – господня благодать» [16, с. 61], бо «Добре жить /Тому, чия душа і дума /Добро навчилася любить!» [16, с. 197]. Любов, доброчинність, правда між людьми ставатимуть основними закладами їх майбутнього буття, подібно до закону природи, як «в темну яму /Святе сонечко загляне, /І в темній ямі, як на те, /Зелена травка проросте...» [16, с. 197].

Пророчі слова гуманістичного спрямування «І на оновленій землі /Врага не буде, супостата, /А буде син, і буде мати, /І будуть люде на землі!» поет поєднує із прогностичним запитанням–застереженням: «Чи буде правда меж людьми? /Повинна бути, бо сонце стане /І осквернену землю спалить» [16, с. 354, 364]. Природа за своїми законами буде відновлюватись (почорніле «од крові» поле: «Я знов буду зеленіти»), а лю-

ди через війни, кровопролитні битви втрачають свою долю: «А ви вже ніколи /Не вернетеся на волю» [16, с. 141].

Із становленням справедливих взаємин між людьми та правильної взаємодії з природою український мислитель пов'язував майбутнє людства і ще в позаминулому столітті прогнозував появу всепланетарної проблеми збереження життя на Землі. При цьому песимістичний прогноз про «осквернену землю» нейтралізується вірою поета в духовне зростання людства, що дає підставу для оптимістичного висновку: «...люди виростуть, /І духу живому .../...І тобі одному /Помоляться всі язики /Вовіки і віки» [15, с. 323].

Т. Шевченко поставив проблему можливості передбачати й долю окремої людини за її природними здібностями, хоча й висловлював сумнів, чи варто знати своє майбутнє: «І то лихо – /Попереду знати. /Що нам в світі зустрінься...» [15, с. 77]. Зображені у повісті «Близнята» однакові за природними даними брати-близнюки пішли різними життєвими шляхами, очевидно під впливом суспільного середовища. Тільки ворони-віщунки наперед визначають: «...будуть в Україні /Родиться близнята. /Один буде, як той Гонта, /....Другий буде ... оце вже наш! /Катам помагати» [15, с. 298].

Образом Матері-України, що «виглядала волю», поет звертається до Богдана: «Нерозумний сину! /Подивись тепер на матір, /На свою Вкраїну /...Степи мої запродані /Сини мої на чужині, /Дніпро, брат мій, висихає. /Мене покидає» і, висловивши невдоволення гетьмановими вчинками, що призвели до поневолення України, провіщав: «А тим часом перевертні /Нехай підростають /...Та допоможуть москалеві /Господарювати, /Та з матері полатану /Сорочку знімати», й болісно з журбою матері завершив роздуми: «Якби була знала, /У колисці б задушила, /Під серцем приспала» [15, с. 223]. Цим самим Т. Шевченко висловив ідею корисності знань про майбутнє і заодно поставив питання про надзвичайну ціну такого прогностичного знання: матір згодна пожертвувати дітям у своєму лоні заради свободи всієї України.

Класифікація Шевченкових прогностичних ідей засвідчує, що центральною за змістом і найголовнішою за об'єктом висловлена ідея вільної України як історичної спадщини, соціальної спільності, найвищої духовної цінності, національної єдності – Матері всіх українців. Україна в минулому зображена без конкретизації часових періодів у природовідповідному стані, за якого «Було колись добре жити /На тій Україні...», «Була колись Гетьманщина», «ходили гайдамаки», посіяли «В Україні жито. /Та не вони його жали. /Що мусим робити?» [15, с. 86, 79, 154]. «...Чому добре умирає, /Злеє оживає?» [16, с. 28], – запитує поет, констатуючи суперечливі тенденції, які визначають теперішнє і майбутнє України. Т. Шевченко, не ідеалізуючи минулого, вказав внутрішні й зовнішні причини втрати Україною свободи й слави, реалістично відобразив тогочасний стан: «Заснула Вкраїна, /Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла», «...в болоті серце прогноїла» [15, с. 225]. «А скрізь на славній Україні /Людей у ярма запрягли /Пани лукаві...», а їм «Нащо зда-

лась козацькая /Великая слава?!» [16, с. 117, 38]. У тому, що «в Україні ...лихо танцювало», поет вбачав «господню кару» – «За Богдана /Та за скаженого Петра, /Та за панів отих поганих» [16, с. 335] і застерігав від оманливого сприйняття України як «минулого раю», у якому «Я бачив пекло...», – так образно показав поет кріпацьке становище своїх родичів та підневільних українців. – «Там неволя / Робота тяжкая... /Там матір добрую мою, /Ще молодую у могилу /Нужда та праця положила. /Там батько ... умер на панщині...» [16, с. 222–223]. Т. Шевченко попереджав: «А як не бачиш того лиха, /То скрізь здається любо, тихо /І на Україні добро», «...Неначе писанка село ... /Веселі хати! /Великі здалека палати», які поет гнівно проклинає: «Бодай ви терном поросли», бо «Приблуда князь», «патріот», «убогих брат» «Дочку й теличку однімає /У мужика...» [16, с. 118, 24–25]. Розкриваючи основні причини занепаду України і засуджуючи кріпацтво й деспотизм російського царизму, що хоче «Весь світ полонити» [15, с. 300], поет через різні художні образи показав антигуманний деморалізаційний характер тодішнього суспільного ладу, за якого «Латану свитину з каліки знімають» [15, с. 241]; «Багатий не знає /Ні приязні, ні любові – /Він все те наймає» [15, с. 259], а звироднілі «люде» «За шмат гнилої ковбаси /У вас хоч матір попроси, /То оддасте» [16, с. 96]. Тому він, запитуючи, «яка правда .../В нас на Україні», пояснював: «Та другої і не буде /В невольниках людях» [16, с. 240].

Таке становище Т. Шевченко вважав протиприродним, знелюднювальним, тому й актуалізував питання стосовно майбутнього: «Чи довго ще на сім світі /Катам панувати?» [15, с. 250], «І хто знає, що діється /В нас на Україні?», ствердно відповівши: «А я знаю. /І розкажу» [16, с. 23]. Висловлюючи надію «ще раз сонце правди побачити», переборюючи сумніви «Для кого я пишу? Для чого?», виражаючи своє кредо «...Я так люблю /Мою Україну убогу» [16, с. 39], розуміючи, що «в попелі тліє /Іскра огню великого» [15, с. 262] та усвідомлюючи своє покликання «Я месію /Іду народу возвістити» [16, с. 318], Т. Шевченко спрямовував думки й слова до «Малих отих рабів німих» і сподівався на позитивні наслідки своїх пророцтв: «Орю /Свій переліг – убогу ниву! /Та сію слово. Добрі жнива /Колись-то будуть» [16, с. 286, 356]. Змальовуючи героїчне минуле й страдницьке теперішнє, поет висловив надію на пробудження українського народу і закликав до активних дій: «...вставайте. /Кайдани порвіте» [15, с. 350].

Найвиразніше, на нашу думку, висловлені прогностичні ідеї щодо майбутнього України та українців у Шевченковій поезії «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє». Вказавши епіграфом основний принцип взаємин між українцями – «братолюбіє» та характеризуючи тодішню руїну країни, де «Правдою торгують... /І Господа зневажають, – /Людей запрягають /В тяжкі ярма. Орють лихо /Лихом засівають» [15, с. 327], звертаючись до тих, хто намагається на чужині «Шукати доброго добра», до «правнуків поганих», які прагнуть стати слов'янофілами, а свою історію, рідну мо-

ву забувають («Колись будем /І по своєму глаголать»), та дорікнувши їм, бо чваняться тим, («Що добре ходите в ярмі, /Ще лучче, як батьки ходили») [15, с. 330, 331], застерігаючи їх «Не дуріте самі себе, /Учітесь, читайте, /І чужому научайтесь, /Й свого не цурайтесь, /Бо, хто матір забуває, /Того Бог карає» [15, с. 332], поет прогнозує: «Розкуються незабаром /Заковані люде /Настане суд .../І оживе добра слава, /Слава України» [15, с. 328]. Головною передумовою її відродження та майбутнього, коли буде «В своїй хаті своя й правда /І сила, і воля», стане об'єднання всіх українців, тому й спрямував поет у майбутнє свій заклик «Обніміте ж, брати мої, /Найменшого брата, – /Нехай мати усміхнеться, .../І діточок поцілує /Вольними устами» [15, с. 328, 333]. Поетове звертання до українців – «Розкуйтеся, братайтесь!» ґрунтується на пророчій ідеї любові до України: «Полюбіте щирим серцем /Велику руїну», бо більш ніде «Нема на світі України, /Немає другого Дніпра» [15, с. 327, 328].

Українолюбство – головна засада дій і творчості самого поета спрямоване в майбутнє, на пробудження свідомості українців, воно стане необхідною умовою їх власного усвідомлення себе «Синами єдиної України» через «братолубіє»: «Любіться, брати мої, /Україну любіте, .../За неї Господа моліть» [16, с. 7, 17].

Спостерігаючи тенденцію класового розшарування, появу «дітей юродивих», «панів добрих», що «землею, всім даною, /І сердешним людом» торгують [15, с. 336], реально сприймаючи «люд потомлений», Т. Шевченко застерігав від пасивності, примирення з недолею: «Страшно впасти у кайдани, /Умирать в неволі, /А ще гірше – спати, спати», тому й попереджав: «Не дай спати ходячому, /Серцем замирати /І гнилою колодою /По світу валятись» [15, с. 346], провіщаючи, що пропадуть «лихі», «лукаві чада» і «не спасе їх добрий цар» [16, с. 336]. Піклуючись про майбутнє України, висловив песимістичне передбачення й занепокоєння: «Та не однаково мені, /Як Україну злії люде /Присплять, лукаві, і в огні /Її, окраденую, збудять» [16, с. 9]. Він шукав шляхи її звільнення, закликаючи знедолених до активної боротьби за свободу, оскільки воля «заснула: цар Микола /Її приспав. А щоб збудить /Хиренну волю, треба миром /Громадою обух сталить; /Та добре вигострить сокиру – /Та й заходиться вже будить» [16, с. 282].

Український мислитель у XIX ст. не вигадував якості міфічні сили, не акцентував на нездійснених мріях, а висловлював прогностичні ідеї про національне визволення не тільки України, але й інших пригноблених народів. Т. Шевченко звернувся до лицарів кавказьких, яких закликав: «Борітеся – поборете!»; до чехів: «Прозрійте, люде, ... /Розправте руки, змийте луду, / Прокиньтесь»; до поляків, з якими «братались. Пишались вольними степами...»: «Подай же руку козакові /...І знову іменем Христовим /Ми оновим наш тихий рай» [16, с. 47]; до декабристів – «російських благовісників свободи»; до всіх слов'ян, щоб «стали /Добрими братами /І синами сонця правди», що «Мир мирові подарують /І славу вівіки» [15, с. 263]. Він висловив цікаву і важливу для майбутнього об'єднання слов'янських і європейських народів думку про

подолання минулої ворожнечі, яку привносили правителі й панівні верстви, а освячували церковнослужителі, зловживаючи релігією з політичних мотивів для оправдання війн, у яких християни «нищать себе взаємно». У «Передмові» до поеми «Гайдамаки» поет писав: «Нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря до моря – слов'янська земля» [15, с. 155]. Критикуючи російських ідейних натхненників слов'янофільства, Т. Шевченко передбачав виникнення нових засад міжнаціональних відносин – братерства і мирного співробітництва рівноправних вільних народів – замість ворожнечі чи об'єднання в міцних обіймах «старшого» сильнішого брата.

Хоча поет менше висловив передбачень стосовно господарсько-економічної і політичної сфер, однак, фіксуючи у своєму «Щоденнику» реальні картини злиднів «вірмено-татаро-калмицького народонаселення» в Астрахані, вияви каторжної суті кріпосницько-феодального ладу, жорстокості деспотичного правління та поліцейського режиму в Росії, нестерпних принизливих умов солдатської служби та ницості, аморальності, пияцтва більшості офіцерів, зробивши окремі узагальнення стосовно причин економічної відсталості, назвавши основну перешкоду суспільного прогресу – царизм («Тормоз – російський коронований кат» [18, с. 89]), він указав на неминучість заміни самодержавного устрою («Буде бите /Царями сіяне жито!», «Окують царят неситих», «Царя до ката поведуть» [16, с. 354, 256, 362]). Навіть саркастичні зображення царських палат, у яких «блюдолизи» «ніби без'язики» та «Сам наш батюшка» видумує «нові петлиці» і «муштри ще новіші», містять не тільки критику самодержавства, але й підводять до висновку про аномальність такого політичного режиму. Тому в майбутньому самодержавство буде замінене новими формами правління, які мислитель пов'язував із проведенням демократичних реформ, поставивши питання, спрямоване на позитивну відповідь щодо майбутнього: «Коли /Ми діждемося Вашінгтона, /З новим і праведним законом? /А діждемось-таки колись!» [16, с. 261].

Т. Шевченко передбачав різні шляхи зміни політичної влади, вказавши на можливість витіснення «зеленими паростями» старого державного ладу, який «І без сокири, /Аж зареве та загуде» [16, с. 369]. Такий оптимістичний прогноз мислитель безпосередньо аргументував фактором науково-технічних і культурних досягнень людства, спостерігаючи силу машини на пароплаві, що подібно чудовиську з величезною пащею готова «проковтнути поміщиків-інквізиторів». Винахід великих Фультона і Ватта «найближчим часом, – записав Шевченко в «Щоденнику» 27 серпня 1857 р., – пожере батоги, престולי і корони... Те, що почали у Франції енциклопедисти, те завершить на всій нашій планеті ваше колосальне геніальне дитя. Моє пророцтво безсумнівне» [18, с. 101]. Це передбачення стосується і соціальних перетворень, серед яких Шевченка найбільше зацікавлювало питання ліквідації кріпацтва, а

відповідно – й поміщицького класу. Змістовні прогностичні ідеї він висловив щодо появи нових соціальних верств, освічених вихідців із селянського середовища, носіїв знань, інтелектуалів як потенційної сили майбутнього суспільного розвитку («Йдете в люди, а там тепер /Все письменне стало» [15, с. 96]). Прогностичне положення записав мислитель у «Щоденнику» стосовно змін соціальної структури: «А середній клас – це величезна і, на нещастя, напівписьменна маса, це половина народу, це серце нашої національності...», для якої «маленьке вище суспільство» з його розпустою й вадами, моральними недугами не має особливого значення [18, с. 31].

Чи не найбільше хвилювало Тараса Шевченка майбутнє українського селянства. Свою прогностичну ідею він виразив образом жниці-матері, котрій сниться «той син Іван /...На вольній, бачиться, бо й сам /Уже не панський, а на волі; /Та на своїм веселім полі /Свою-таки пшеницю жнуть, /А діточки обід несуть» [16, с. 281]. Поет вважав, що щасливе життя вільних селян наступить тоді, коли вони матимуть свою землю і буде ліквідована поміщицька власність: «Воно б, може, так і сталося, /Якби не осталося /Сліду панського в Україні» [16, с. 118]. Соціальні зміни та переміщення Т. Шевченко пов'язував із наявністю власності, яку справедливо слід перерозподілити. Переміщення по висхідній із нижчих верств у вищі можуть бути завдяки доброчинності та чесній праці: «...трудящий /У наймах виріс сирота, /Придбав сірома грошенят, /Одежу справив, жупанину, /...Купив садочок і хатину, /...Діли з убогим заробіток. /То легше буде й зароблять» [16, с. 60–61].

Цікаву думку про полегшення селянської праці висловлено в повісті «Наймичка» зверненням до представників агрономічної науки видумати замість серпа «яку-небудь іншу машину. Ви цим надасте велику послугу приреченому на важку працю людству» [17, с. 59], тобто прогнотовано винайдення сільськогосподарських машин.

Розв'язання соціальних конфліктів, пом'якшення класового розшарування мають бути, на думку Т. Шевченка, спрямовані на людину, на високі моральні цінності, які в майбутньому визначатимуть людську долю й щастя, а не багатство: «Єсть люде на світі – /Сріблом-злотом сяють, /Здається, панують, /А долі не знають», бо ж «...доведеться умирати», та «Здихать над грішми?» [15, с. 55; 16, с. 62]. Тому «Не завидуй багатому», – закликав поет, указавши, що багатство не тільки деморалізує власника, але й спричиняє духовне збіднення молодого покоління: «Не дуріте дітей ваших, /Що вони на світі /На те тільки, щоб панувать... /Бо невчене око /Загляне їм в саму душу» [15, с. 329]. Заздрощі, як іржа, псують людські взаємини, знелюднюють сусідів, бо як «хатину запалили /...Багатії, бач раділи, /Що багатше стали, /А вбогії тому раді, /Що з ними зрівнялись!» [16, с. 62]. Таким чином, поет проектує в майбутнє не матеріальне збагачення людей, а їх духовне зростання, моральне очищення.

Гуманістичним підходом Т. Шевченка до розгляду соціальних перетворень пояснюється певна ідеалізація майбутнього, виражена іде-

єю щасливої людської спільності, яка буде тоді, коли «На землю правда прилетить /...Скрізь шляхи святії /Простеляться, і не найдуть /Шляхів тих владики /А раби тими шляхами /Без гвалту і крику /Позіходяться до купи /Раді та веселі. /І пустиню опанують /Веселії села» [16, с. 287]. Ідеал майбутнього «на оновленій землі» вбачав поет у тім, що «будуть люде на землі» [16, с. 354], встановляться людські стосунки на засадах правди й волі, «І духу живому .../...Помоляться всі язики» [15, с. 322].

Майбутній світ України «розвіє тьму неволі» [15, с. 306], як передбачав поет, і буде справедливо й розумно організовано співжиття людей. Це пов'язувалося з розквітом села як найприйнятнішої форми розселення вільних людей в гармонії з навколишньою природою, бо «у селах у веселих /І люди веселі», тому й закликав: «...Розвернися на всі боки, /Ниво-десятино! /Та посійся не словами, /А розумом» [16, с. 118, 356].

Крім прогностичних ідей стосовно далекого майбутнього, Т. Шевченко дав окремі передбачення на ближчу перспективу і навіть конкретні поради своїм родичам і землякам (наприклад, не брати «вольную» від поміщиків без земельного наділу), прогножуючи, що незабаром розв'яжеться головне «животрепетне питання про те, як звільнити селян із кріпацького становища» [18, с. 372]. Задумав він також видати альбом «Живописна Україна», стати гравером, щоб поширювати мистецтво серед широких верств і славити Україну. Склавав «Буквар» для недільних шкіл, планував підготувати популярні книжки з арифметики, етнографії, географії та історії («тільки нашої»). «Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» [18, с. 444], – писав Т. Шевченко до М. К. Чалого в листі 4 січня 1861 р., прогножуючи піднесення культури й освіченості українського народу. Як свідчать щоденникові записи й листування, Т. Шевченко любив складати плани-передбачення для себе, які хоч і не завжди реалізовувалися й залишалися нездійсненими сподіваннями, але допомагали йому зберегти в найважчих умовах силу духу, віру й спрямувати свої думки до кращого майбутнього.

Прикладом свого життя й творчості український Пророк Т. Г. Шевченко не лише показав корисність передбачень, але й проектував ідеї свободи, правди, братерства, гуманізму в майбутнє окремої особистості, України, всього людства.

Література

1. Вассиян Ю. Назад до Шевченка // Вассиян Ю. Твори. Степовий сфінкс. Суспільно-філософічні нариси. – Торонто: Євшан-Зілля. – 1972. – Т. 1. – С. 273–286.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Пер. з англ. С. Павличко. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.

3. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Драгоманов М.П. Вибране ... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С. 327–429.
4. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4-е вид. – К.: Факт, 2007. – 148 с.
5. Історія філософії на Україні. У 3-х томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1987. – 368 с.
6. Кирилюк Є. Геній народу // Шевченко Тарас. Твори у 5 т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1970. – С. 5–29.
7. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка. Ред. й упорядкування Ільницького О., Гавриша Ю. – Т. 1. – New York. Shevchenko Scientific Society, USA. Edmonton–Toronto. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press–2001. – 773 с.
8. Нахлік Є. Проблема історіософічності Шевченкової поезії // Шевченко, Франко, Стефаник: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 62–78.
9. Романенчук Б. Шевченкові універсальні ідеї // Хроніка-2000. Україна: філософський спадок століть. – К., 2000. – Вип. 39–40. – С. 79–84.
10. Семчишин М. Тисяча років Української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-е вид. – К.: Фенікс, 1993. – 550 с.
11. Франко І. Українці // Франко І. Збір. тв. у 50-ти т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 162–193.
12. Франко І. [На роковини Шевченка] // Франко І. Збір. тв. у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 43. – С. 382–391.
13. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Збір. тв. у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 276–285.
14. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Орії, 1992. – 230 с.
15. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 1. – 408 с.
16. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 2. – 416 с.
17. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1971. – Т. 3. – 383 с.
18. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – К.: Дніпро, 1971. – Т. 5. – 514 с.
19. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К.: Фенікс, 1992. – 156 с.

TARAS SHEVCHENKO'S ANTICIPATING IDEAS

M. Holyanych

*PreCarpathian National University by V. Stefanic,
57, Shevchenko Street, Ivano-Frankivs'k, 76000, Ukraine,
ph. +380 (342) 59-60-15, e-mail: kf@pu.if.ua*

The article deals with the main T.H. Shevchenko's ideas concerning the future man, Ukraine, human communities and separate spheres of social life.

Keywords: *an anticipating idea, future, freedom, a free man, perfect community.*